

مطالعه جامعه شناختی خرافه باوری در میان شهروندان گچسارانی

رقیه ابراهیمی زاد جویمی^{۱*}، مریم گشتاسب^۲، فخرالدین مرتضوی^۲، بختیار کرمی^۴

مشخصات نویسنده اول^۵

۱ و * - استادیار، دکترای زبان و ادبیات عرب، گروه معارف، دانشکده فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد گچساران.

F_mortazavi88@yahoo.com

مشخصات نویسنده دوم^۶

۲- مربی، کارشناس ارشد جامعه شناسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد واحد گچساران.

Maryam.goshtasb@yahoo.com

مشخصات نویسنده سوم^۷

۳- مربی، دانشجوی دکتری قرآن و حدیث، گروه معارف، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد واحد گچساران.

F_mortazavi88@yahoo.com

مشخصات نویسنده چهارم^۸

۴- استادیار، دکترای جامعه شناسی، گروه علوم تربیتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه آزاد واحد گچساران.

bakhtyarkarami@yahoo.com

چکیده پژوهش

پژوهش حاضر با تکیه بر عقاید و باورهای خرافی در فرهنگ عامه شهروندان گچسارانی در پی کشف گستره و نفوذ برخی زمینه های مرتبط با آنها برآمده و برای دستیابی به این هدف با استناد به نظریات جامعه شناسان، به تحقیق پیمایشی و با استفاده از ابزار پرسشنامه به جمع آوری اطلاعات از نمونه مورد مطالعه که شامل ۳۸۶ نفر از شهروندان گچسارانی بوده اند پرداخته است و با استفاده از نرم افزار SPSS و توصیف و تجزیه و تحلیل یافته ها

^۵ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گچساران گروه فقه و حقوق اسلامی، گچساران، ایران.

^۶ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گچساران گروه علوم تربیتی، گچساران، ایران.

^۷ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گچساران گروه معارف اسلامی، گچساران، ایران.

^۸ دانشگاه آزاد اسلامی، واحد گچساران گروه علوم تربیتی، گچساران، ایران.

به این نتیجه رسیده است که بین خرافات و متغیرهای مستقل پایگاه شغلی، وضعیت اشتغال، قومیت و محل تولد رابطه معنادار وجود دارد. همچنین میانگین خرافه باوری در میان پاسخگویان ۲/۳۵ می باشد که با توجه به دامنه تغییرات که بین ۱-۵ می باشد، می توان اذعان داشت که میزان خرافه باوری در میان مردم شهرستان گچساران در سطح متوسط رو به پایین می باشد.

کلیدواژه ها: خرافه باوری، قومیت، محل تولد، رسانه های جمعی، زنان و مردان گچسارانی.

Sociological study superstitious belief among citizenship Gachsaran city.

Abstract

The study, based on superstitious beliefs in popular culture Gachsaran citizens explores the scope and influence of emerging field related to their. To achieve this goal by using the perspective of sociological and the study id descriptive. Questionnaire was used to collect data. The sample in this study was ۳۸۶ residents of Gachsaran city. The used of spss software for analyze the data. The finding shows that there is significant relationship between superstition and independent variables, job situation, employment statues, ethnicity and place of birth. Also the superstitious among respondents is ۳۵/۲ with regard to range between ۱ to ۵. the results show that the superstitious belief among lower-class is gachsaran city.

Keywords: Superstitious belief, ethnicity, place of birth, media, men and women Gchsaran city.

مقدمه

خرافات و موهومات از پدیده های اجتماعی هستند که محصول و دست آورد شرایط و زمینه های اجتماعی است. از جمله عواملی که زمینه پیدایش این پدیده اجتماعی را فراهم ساخته است، هراس انسان نسبت به اوضاع مادی و معنوی پیرامون و عکس العمل های احتیاطی، تربیت و جهالت انسان ها نسبت به واقعیت ها در طول تاریخ و انتقال سینه به سینه اندیشه خرافی می باشد.

با توجه به رابطه اعتقاد به خرافات و آسیب های اجتماعی و فرهنگی ناشی از آن، این مطالعه بر آن است تا میزان اعتقادات افراد به باورهای خرافی را مورد مذاقه قرار دهد و عوامل فردی و اجتماعی مؤثر بر گرایش به این باورها را شناسایی نماید. تأکید بر سنجش میزان خرافه باوری در بین جامعه مورد مطالعه بدین سبب است که باورها و ارزش های مورد اقبال مردم در جامعه است که ارزش های کلی آن جامعه را می سازد و جنبه های مثبت و منفی آن به ترتیب می تواند زمینه ساز پیشرفت یا عقب ماندگی آن جامعه شود.

عقلانیت در زندگی اجتماعی انسان ها در سده هجدهم آنچنان گسترش یافت که این سده به سده خرد معروف گردید و به دنبال آن سده های نوزدهم و بیستم میلادی به سده آزمون خردگرایی تبدیل گردید و در این زمان کشف روابط علی و معلولی پدیده ها در دستور کار قرار گرفت. عقل و

اندیشه ابزارهای کارآمدی هستند که موقعیت انسان را در عالم هستی مشخص می کنند و اگر انسان نتواند به نحو شایسته از این دو استفاده کند برای مقابله با ناتوانی خود در برابر موجودات دیگر ناچار متوسل به نیروهای مافوق تصویر پدیده های خرافی خواهد شد که تمامی ساخته دست او هستند (حرم پناهی، ۱۳۸۱: ۲).

نولسون، از مورخان مشهور در اثر خود به نام ((خاستگاه خرافات و رسوم عامه)) می نویسد:

خاستگاه حقیقی خرافه را باید در مساعی نخستین انسان و در امور زیر جستجو کرد:

- توضیح اسرار طبیعت و هستی خویش

- آرزوی مطلوب ساختن سرنوشت خویش و دیدن اتفاقات آینده در زمان حال.

بارزترین مصداق اندیشه های انحرافی آن چیزی است که به آن خرافات گفته می شود. خرافات در فرهنگ معنوی جامعه از مقوله های شعور اجتماعی است و از نظر منشا از میراث اجتماعی قدیمی بازمانده از اقوام باستانی (کلدانیان، بابلیان و اعراب) می باشد که امروزه از آسیب های اخلاقی و اجتماعی شمرده می شود، از این رو جنبه بدآموزی داشته و صفت بازدارندگی از پیشرفت، از مشخصه های آن است و در جوامع سنتی و ایستا بیشتر رواج دارد.

خرافه یک پدیده روحی اجتماعی است که از هزاران سال پیش تاکنون در ذهن بشر چنان نفوذ کرده است که در عمل، طرز تفکر و استدلال او را تحت سلطه ی خود درآورده است (دستار، ۱۳۸۰: ۲۶).

در گوشه و کنار جهان، در لابه لای فرهنگ عامه، عقاید و باورهایی به چشم می خورد که از نظر تفکر مدرن، در رده عقاید خرافی طبقه بندی می شوند. علی رغم بار معنایی منفی که بر این دسته از عقاید متصور است بر پایه منطق امروزی، خرافات آنگونه از عقاید و باورهایی هستند که به لحاظ علمی و تجربی، غیرقابل دفاع بوده و می تواند زمینه های تحرک یا توقف جامعه را حول موضوعی خاص فراهم آورد (فروغی، عسگری مقدم: ۱۳۸۸: ۱۶۱).

پژوهش حاضر، با ارائه یک مطالعه موردی از شهر گچساران، سعی دارد میزان گرایش به خرافات در این شهر و همچنین رابطه مؤلفه های شکل دهنده آن را بررسی کند.

اهداف تحقیق

- مطالعه میزان گرایش شهروندان گچسارانی به باورهای خرافی؛

- شناسایی عوامل اجتماعی مؤثر در گرایش به خرافه باوری؛

- شناخت عوامل فرهنگی مؤثر بر گرایش به باورهای خرافی؛

شناخت متغیرهای جمعیت شناختی مانند (سن، وضعیت تأهل و اشتغال) در گرایش به خرافات؛

فرضیات پژوهش

با استناد به نظریه های پژوهش و اهداف مطروحه، فرضیه های زیر مطرح می گردد.

فرضیه شماره ۱. بین قومیت افراد و خرافه باوری رابطه وجود دارد.

فرضیه شماره ۲. بین محل تولد (شهر/روستا) و گرایش به خرافات رابطه معنادار وجود دارد.

فرضیه شماره ۳. بین سن و خرافه‌گرایی رابطه وجود دارد.

فرضیه شماره ۴. بین استفاده از وسایل ارتباط جمعی و خرافات رابطه وجود دارد.

فرضیه شماره ۵. بین پایگاه شغلی و خرافه‌گرایی رابطه معنادار وجود دارد.

معنی لغت خرافه

رابرت اینگرسول^۱ از خرافات یک تعریف عملیاتی ارائه می‌دهد:

به نظر وی، خرافات عبارت است از:

اعتقاد به پدیده‌هایی که شواهد تجربی برای آن موجود نباشد؛ تخمین یک راز به وسیله راز دیگر؛

اعتقاد به اینکه جهان به وسیله شانس و هوس هدایت می‌شود؛

ارائه افکار، تمایلات و مقاصد با اشاره به طبیعت اولیه آنها؛

اعتقاد به اینکه ذهن قادر به کنترل پدیده‌ها است؛

اعتقاد به اینکه نیروها خارج از ذات خود هستند و یا ذات از نیروهای خود بیرون است؛

اعتقاد به ماوراء الطبیعه؛

اعتقاد به معجزه، سحر، طلسم و غیب‌گویی (فروغی و عسگری مقدم، ۱۳۸۸: ۱۶۳).

به زعم وی، اساس خرافه بر نادانی استوار است، و زیرساخت آن و عقیده و منزلگاه آن امیدهای واهی است.

پیشینه تحقیق

فضایی (۱۳۷۷) در مقاله‌ای با عنوان (جامعه‌شناسی اوهام و خرافات) منظر از اوهام را خبرها، اندیشه و عادات و اعمال غیرعلمی می‌داند که باعث

عقب‌نگه داشتن اذهان افراد بی‌سواد و بی‌تجربه می‌شود. وی همچنین به چندین مورد از خرافات می‌پردازد از جمله: پیشگویی حوادث آینده. جن

گیری و ارتباط، طالع‌بینی، عقیده به حاکمیت سرنوشت و توسل به جادو....

سپهر و همکارانش (۱۳۷۵) در تحقیقی تحت عنوان (بررسی مصادیق بارز، عوامل و علل بروز و راه‌های مبارزه با خرافات، موهومات و مقدس‌مآبی)

به این نتیجه رسیدند که زنان به طرز بارز و معناداری بیش از مردان و بی‌سوادان بیشتر از باسوادان به این قبیل امور معتقدند. همچنین با بالا رفتن سن

میزان شیوع خرافات بیشتر می‌شود.

فروغی و عسگری مقدم (۱۳۸۸) در پژوهشی با عنوان بررسی میزان گرایش به خرافات در بین شهروندان تهرانی به مطالعه عقاید و باورهای خرافی

رایج پرداختند و نتیجه گرفتند که افرادی که نحوه ارتباط و نزدیکی بیشتری با نوگرایی، خردورزی و تجربه‌گرایی دارند تمایل کمتری به عقاید خرافی

داشته‌اند. همچنین مردان کمتر از زنان درگیر این عقاید هستند.

¹ Robert Ingersoll

صفایی و همکاران (۱۳۸۸) در یک طرح پژوهشی با عنوان بررسی عوامل مرتبط با خرافات از طریق تکنیک پرسشنامه به مطالعه ۳۲۱ نفر از شهروندان همدانی پرداختند و نتیجه گرفتند که زنان خرافاتی تر از مردان هستند. با افزایش سن، احساس نابرابری و از خودبیگانگی، گرایش به خرافات بیشتر می شود. همچنین با افزایش تحصیلات، آگاهی، احساس امنیت و رضایت از زندگی، گرایش به خرافات کمتر می شود. پورسل (۱۹۸۸) در تحقیقی تحت عنوان (طالع بینی و تقدیرگرایی میان کارگران زن کارخانه) از طریق مشاهده مشارکتی در بین کارگران نیمه ماهر در یک کارخانه در جنوب انگلستان به جمع آوری داده ها پرداخت و نتیجه گرفت که زنان آن طوری که از علاقتشان در اعتقاد به ارواح، طالع بینی، فال گیری و ماورالطبیعه برمی آید، نسبت به آینده از خود دل مشغولی نشان می دهند. آن ها بسیاری از اعمال و عقایدی که در عرف به نام تقدیر یا بخت توضیح داده می شوند را می پذیرند.

رویکردهای نظری تحقیق

رویکردهای جامعه شناسی

در رویکرد جامعه شناختی، هر آنچه در جامعه وجود دارد و در حوزه مطالعات جامعه شناختی قرار می گیرد، به مثابه پدیده های اجتماعی و ساخته زندگی جمعی، تلقی می شود و از این نظر پدیده های جمعی محصول اجتماع هستند. خرافات نیز به عنوان یک پدیده اجتماعی، در بستر جامعه شکل می گیرد و نتیجه نوع روابط و مناسباتی است که در طول زمان و به دلایل اجتماعی حاکم شده اند. در رویکرد جامعه شناختی به پدیده خرافات، عواملی چون جامعه، فرهنگ عامه آن، ادیان موجود در آن جامعه، آموزه های حاکم بر آنها و فرایندهای توسعه و ترقی در آن، به مثابه عوامل مقوم خرافه گرایی، اشاره می شود. به طور کلی، در رویکرد جامعه شناختی می تواند از سلسله عواملی نام برد که به عنوان مجموعه ای به هم پیوسته براساس پذیرش ساده ادعاهای خرافی، عمل می کنند (درودی، ۱۳۸۹: ۱۹۳).

برخی از علت های جامعه شناختی شیوع خرافه به قرار زیر است:

۱. ساختار اجتماعی و فرهنگی متعصب فرهنگ بسته؛
۲. ضعف فرهنگ نقد و قوی بودن فرهنگ نقل؛
۳. باز کردن چتر تقدس بر انواع باورها و ادعاهای ساخته و پرداخته جامعه؛
۴. هزینه بالای نواندیشی و یا بازاندیشی در باورهای عمومی؛
۵. ضعف و یا نبود اخلاق مسئولیت فرار از مسئولیت پذیرش باورها؛
۶. فرار از واکنش های قهرآمیز و طردآمیز دیگران؛
۷. ترس از پیامدهای نوساز اعتقادی؛
۸. ضعف در فرهنگ گفتگو و عدم مهارت گفتگو؛
۹. حل نشدن مشکلات و معضلات عادی زندگی به وسیله شیوه های متعارف عقلانی و علمی؛
۱۰. تنگدستی و فقر که موجب می شود افراد نتوانند مشکلات و مسائل شان را از طریق شیوه ها و روش های مرسوم و متعارف حل نمایند؛
۱۱. غلظت بالای تردید و ابهام شدید شرایط اجتماعی و به ویژه تیره بودن آینده؛
۱۲. محاسبه ناپذیری شرایط اجتماعی، سیاسی نوعی بی نظمی و گسیختن ظاهری روابط علمی و سلسله علل؛

۱۳. اجبار در هم رنگی با جماعت و مانند دیگران زیستن؛

۱۴. عدم قدرت فهم درست مسائل و مشکلات پیرامون؛

۱۵. احساس عدم قدرت تأثیرگذاری بر شرایط و مدیریت آنها (صالحی امیری، ۱۳۸۷).

نوگرایی تفاوت عمده انسان سنتی و انسان مدرن است. عقیده قدیمی به طور کلی در این است لویی برول و درعین حال قابل قبول جامعه های سنتی، جو فکری عاطفی، شاعرانه و اساطیری است و زبان، فرهنگ قومی و مذهب، همه دست به دست می دهند تا ذهن در حال رشد فرد را چنان شکل دهند که پذیرای تداوم چیزی باشد که آن را خرافات می نامند. زیرا خود و جهان خارج هرگز به صورت به طور کلی کامل از هم تفکیک نمی شوند، در نتیجه مفاهیم رمزی جادویی در سراسر زندگی شخص بر تفکر او و فرمان می دهد. اما در جوامع علمی که بر خردگرایی تکیه دارد، اندیشه اولیه کنار گذاشته و نفی می شود و به جدا شدن خود از محیط و تشکیل یک جهان بینی عینی کمک می کند (جاهودا، ۱۳۷۱).

رونالد اینگلهارت (۱۳۷۳) نیز در کتاب تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته اذعان می کند در جوامع کشاورزی، گذران زندگی بخش وسیعی صنعتی از مردم از طریق کشاورزی و وابسته به عناصری بود که منشأ آسمانی داشت مانند خورشید و باران. شخص برای آب و هوای خوب، رهایی از بیماری یا آسیب حشرات دعا می کرد. ولی در جامعه صنعتی، تولید به طور روزافزون به داخل محیطی که توسط انسان ساخته شده بود کشانده شد. شخص در انتظار طلوع خورشید و تغییر فصل نبود، او نور و گرما داشت و برای داشتن محصول خوب، وابسته به ماشین هایی بود که با ابتکار انسان طراحی و نگهداری می شد. دعا نمی کرد، اینکس و اسمیت نقطه آغاز تجدد و نو شدن را در به همراه نوسازی انسان می دانند (اینگلهارت، ۱۳۷۳).

چارچوب نظری تحقیق

با مروری بر منابع موجود در مورد نظریه های جامعه شناسی، هیچ نظریه ای یافت نشد که به طور مستقیم و منسجم به موضوع خرافات پرداخته باشد البته در بسیاری از آثار و دیدگاه های صاحب نظران مختلف، می توان اظهارنظرهایی را در این مورد شناسایی کرد. نکته قابل توجه در واکاوی این نظرات این است که صاحب نظران در تحلیل این مفهوم بیشتر بر نوگرایی در نقطه مقابل خرافه گرایی تأکید کرده اند در ادامه شرحی از این موارد آورده می شود (توسلی، ۱۳۸۴).

اینکس و اسمیت نتیجه می گیرند این مشخصات به صورت یک مجموعه به دنبال هم ظاهر می شوند. با بروز یکی از عوامل نوگرایی، زمینه بازی دیگر عوامل نیز فراهم می شود. به نظر آنان، انسانی که در جوامع سنتی زندگی می کند، در مقابل جوامع نوگرا، محکوم به جمود فکری، فاقد روحیه سودمندانه، اسیر سرنوشت، هراسان از نوآوری، بی اعتماد و ناآشنا به جهان خارج و به شدت وابسته به اقتدار سنتی است، او منفعل، فاقد همت بلندپروازانه و ناتوان در جهت تغییر سرنوشت است و برای آموزش منزلتی قائل نیست اینکس به وسایل ارتباط جمعی نیز اشاره می کند و به نظر او آنهایی که در معرض وسایل ارتباط جمعی قرار گرفته اند، دیدگاه نوتری دارند. نوگرایی به دلیل ویژگی هایی که گفته شد، می تواند باعث کاهش گرایش به خرافات شود، از این رو، میزان نوگرایی به عنوان یکی از متغیرها مورد بررسی تجربی قرار می گیرد.

از جامعه شناسان مکتب توسعه و نوسازی «راجرز» با تأکید بر متغیرهای فردی و مربوط به نظام های شخصیتی افراد، در قالب بحث خرد فرهنگ روستایی به پویایی های نوگرایی در میان روستاییان پرداخته است. وی با انجام پاره ای از تحقیقات تجربی در مورد تقدیرگرایی در جامعه دهقانی، بر این باور است که دهقانان سرنوشت را قدرت مطلقه در تعیین بدبختی و موفقیت های خود می دانند. از آنجا که دهقان معتقد است ستیز با طبیعت به منظور بالا بردن سطح زندگی دشوار است، از این رو هر زمان خود و یا همسایه اش موفقیتی در زندگی به دست آوردند، این امر را ناشی از

مداخله قوای ما بعد الطبیعه می داند، راجرز معتقد است: دهقانان در مورد کنترل حوادث آتی دارای وجهه نظریاتی نظیر بی ارادگی، بدگمانی، تسلیم، بردباری، نرمش و گریز هستند. او در پایان نتیجه می گیرد روحیه تقدیرگرایی یکی از عواملی است که مانع پذیرش نوسازی و تغییر در میان دهقانان می شود (ناس، ۱۳۸۱: ۱۶۱). به نظر او، افرادی که خیلی زود تغییر یا رویه جدیدی را می پذیرند از سایرین جوان تر، دارای پایگاه اجتماعی بالاتر و نیز ثروتمندتر هستند.

هوگارت در کتابی با عنوان «خرافات در بین طبقه کارگر» به بررسی میزان رواج فواید سواد پرداخته است. وی توضیح می دهد چگونه خرافاتی نظیر خوش شناسی، رؤیایها و سلامتی، در همه زوایای زندگی ما رسوخ کرده اند، با وجود اینکه افراد طبقه کارگر به خرافات می خندند و خود را از داشتن چنین عقایدی مبرا می دانند، اما به راهی می روند که در همان نقشه مشخص شده است. وی در مجموع به این نتیجه می رسد افراد طبقه کارگر به این علت که سواد کمتری دارند، برای مدت بیشتری به خرافات روی می آورند (جاهودا، ۱۳۷۱).

پرواضح است نوگرایی بسیاری از عرصه های زندگی را تحت تأثیر قرار می دهد، از جمله عرصه دین؛ تا جایی که اصطلاحاتی همچون نواندیشی دینی را پدید آورده است. فرد نواندیش در هر چه مبنای عقلانی نداشته باشد با دیده تردید می نگرد، اما فرد غیرنواندیش بدون کمترین مقاومت، بسیاری از امور را فارغ از هرگونه پایه عقلانی می پذیرد. بنابراین نوع دینداری نواندیشانه غیرنواندیشانه بر میزان خرافه گرایی مؤثر است. نوع دینداری به نوبه خود متأثر از متغیرهایی همچون سن، جنس، تحصیلات، نوگرایی، میزان استفاده از وسایل ارتباط جمعی و پایگاه اقتصادی، اجتماعی است. از سوی دیگر، بر اساس مطالعاتی که با استفاده از نظریه معصیت، نظریه فرویدی، نظریه محرومیت، نظریه یادگیری اجتماعی و نظریه نقش در بسیاری از کشورها صورت گرفته است مشخص شده است که زنان از مردان مذهبی ترند (جهانگلو، ۱۳۸۱). پایگاه اجتماعی اقتصادی نیز نقش تعیین کننده ای در این خصوص دارند. صرف نظر از نام های گوناگونی همچون موقعیت طبقاتی یا منزلت اجتماعی که به پایگاه اقتصادی و اجتماعی داده می شود، این مفهوم یا سازه یکی از مهم ترین و کاربردی ترین متغیرهای مستقل در تحلیل رفتارها، ایستارها، عقاید افراد و موقعیت آنها در سلسله مراتب اجتماعی است. همان گونه که نابرابری در فرصت ها در رفتار قشرهای مختلف جامعه تأثیر بسزایی می گذارد، در نگرش های اجتماعی افراد نیز مؤثر واقع می شود.

هانتینگتون را از تحلیل طبقاتی فراتر گذارده و معتقد است عقاید و اندیشه های ما تنها به وسیله طبقه اجتماعی تعیین یا مشروط نمی شوند. از نظر او، حتی اگر طبقه، عامل مهمی باشد، عوامل دیگری در کنار آن وجود دارند مانند سن، دین و قومیت که نشانگر تعلق گروهی ما هستند. به گفته وی، حتی مقوله هایی که تجربیات ما در آنها گردآوری و مرتب می شوند نیز برحسب مقام و منزلت اجتماعی این گروه ها تفاوت می پذیرند (هانتینگتون، ۱۳۷۰).

روش شناسی تحقیق

این مطالعه بنا دارد از روش پیمایش بهره بگیرد. پیمایش عبارت است از جمع آوری اطلاعات که با نقشه و طرح و به عنوان راهنمای علمی توصیف یا پیش بینی و یا به منظور تجزیه بین متغیرها صورت می پذیرد. از آنجا که هدف کلی پژوهش، بررسی و مطالعه خرافه گرایی شهروندان گچسارانی است و در نتیجه واحد تحلیل فرد بوده، جهت سنجش متغیرها از روش پیمایش استفاده شده است.

جامعه آماری، حجم نمونه و روش نمونه گیری

جامعه آماری تحقیق را کلیه شهروندان گجسارانی تشکیل می دهند که تعداد آنها ۶۷۸۷۰ نفر می باشد که از این جمعیت، تعداد ۳۸۶ نفر با استناد به فرمول کوکران و با ضریب اطمینان ۹۹ درصد مورد مطالعه قرار گرفتند. روش نمونه گیری روش سهمیه ای متناسب با حجم (pps) است که با توجه به جمعیت هر محله، سهم آن از جامعه آماری مشخص می گردد.

جدول شماره ۱. حجم نمونه محله های گجساران

نام محله	لبنان	رادک	سادات	رزمندگان	دستگاه ۱۰۸	دستگاه ۵۰۰	شرکت نفت	کارکنان	سه راهی	جمع
جمعیت	۳۸۶۰	۳۴۴۵	۹۰۰۰	۵۳۴۰	۵۲۸۱	۱۴۰۰۰	۴۵۰۰	۱۲۳۰۰	۱۰۱۴۸	۶۷۷۸۰
درصد از کل	۵/۸۹	۵/۲۵	۱۳/۷۳	۸/۱۴	۸/۰۵	۱۹/۸۳	۶/۱۰	۱۷/۵۴	۱۵/۴۸	۱۰۰
تعداد نمونه	۲۳	۲۰	۵۳	۳۱	۳۱	۷۶	۲۳	۶۷	۵۹	۳۸۶

ابزار جمع آوری و شیوه تجزیه و تحلیل داده ها

در این پژوهش ابزار اصلی جمع آوری و اندازه گیری داده ها، یک پرسشنامه ۹۱ پرسشی است که بر اساس پایه های نظری و پیشینه پژوهش، تعریف متغیرها و مفاهیم، و همچنین استناد به پرسشنامه های مربوط به خرافات تنظیم شده است. پرسشنامه پس از طراحی به چند صاحب نظر در حوزه مربوطه داده شد و پس از رفع اشکالات، آزمون مقدماتی اجرا گردید. آلفای کرونباخ بدست آمده برای پرسشنامه ۰/۸۹ بوده است که بنظر می رسد ضریب مناسبی برای اجرا می باشد. پرسشنامه کدگذاری و سپس وارد نرم افزار SPSS گردید. برای آمارهای توصیفی از میانگین، فراوانی، هیستوگرام و برای آمارهای استنباطی از آزمون های مرتبط با هر یک از سطوح سنجش اسمی، ترتیبی و نسبی همچون آزمون کروسکال والیس، آزمون T-Test، ضریب همبستگی پیرسون، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت.

نتایج توصیفی پژوهش

۱. جنس: بیشترین فراوانی مربوط به شهروندان زن با ۵۱/۶ درصد از (۱۹۸ نفر) و حضور مردان با فراوانی کمتر ۴۸/۴ درصد (۱۸۶ نفر) بوده است.
۲. سن: در بین پاسخگویان ۹/۱ درصد برابر با ۴۸ نفر در رده سنی ۱۶-۲۴ ساله، ۳۴/۴ درصد برابر با ۱۳۲ نفر در رده سنی ۲۹-۳۵ ساله، ۲۷/۳ درصد برابر با ۱۰۵ نفر در رده سنی ۳۹-۳۰ ساله، ۱۲/۸ درصد برابر با ۴۹ نفر در رده سنی ۴۹-۴۰ ساله، ۸/۶ درصد برابر با ۳۳ نفر در رده سنی ۵۹-۵۰ ساله، و ۴/۴ درصد برابر با ۱۷ نفر در رده سنی ۷۰-۶۰ ساله قرار دارند همچنین میانگین سنی پاسخگویان ۳۲/۷۶ سال، حداقل سن ۱۶ سال و حداکثر ۷۰ سال بوده است.
۳. محل تولد: بیشتر پاسخگویان با ۷۰/۱ درصد محل تولد خود را شهر عنوان کرده اند. همچنین سایر پاسخگویان با فراوانی ۲۹/۴ درصد اذعان داشته اند که در روستا متولد شده اند.

۴. وضعیت شغلی: در بین پاسخگویان ۳۵/۲ درصد برابر با ۱۳۵ نفر شاغل می باشند، ۵/۲ برابر با ۲۰ نفر دانش آموز، ۲۱/۶ درصد برابر با ۸۳ نفر دانشجو، ۱۹/۳ درصد برابر با ۷۴ نفر خانه دار، یک درصد برابر با ۴ نفر سرباز، ۴/۴ درصد برابر با ۱۷ نفر بازنشسته، ۹/۱ درصد برابر با ۳۵ نفر بیکار، ۲/۱ درصد برابر با ۸ نفر دارای درآمد بدون کار و ۱/۳ درصد برابر با ۵ نفر وضعیت خود را در گروه سایر عنوان کرده اند.
۵. قومیت: بیشتر پاسخگویان یعنی ۶۹/۸ درصد برابر با ۲۶۸ نفر لر هستند، ۱۶/۹ درصد پاسخگویان برابر با ۶۴ نفر ترک، ۹/۶ درصد برابر با ۳۷ نفر فارس، ۰/۳ درصد برابر با یک نفر کرد، ۲/۳ درصد برابر با ۹ نفر عرب هستند و در مجموع ۵ نفر از پاسخگویان خود را در گروه سایر ذکر کرده اند.

جدول شماره ۲. آگاهی در مورد خرافات

آگاهی در مورد خرافات	فراوانی	درصد	درصد معتبر	درصد تجمعی
بلی	۳۶۷	۹۵/۶	۹۵/۶	۹۵/۶
خیر	۱۷	۴/۴	۴/۴	۱۰۰
جمع	۳۸۴	۱۰۰	۱۰۰	

اطلاعات جدول شماره ۲ بیان کننده آگاهی مردم راجع به باورهای خرافی و میزان آن می باشد. همانگونه که در جدول بالا مشاهده می شود، بیشتر پاسخگویان با فراوانی ۹۵/۶ درصد راجع به خرافات آگاهی داشته اند و فقط ۴/۴ درصد برابر با ۱۷ نفر اذعان داشته اند که تاکنون راجع به باورهای خرافی چیزی نشنیده اند.

جدول شماره ۳. توزیع فراوانی مربوط به میزان خرافه گرایی

جمع	کاملاً موافق	موافق	بی نظر	مخالف	کاملاً مخالف	فراوانی	خرافات
۳۸۴	۱۵	۲۵	۸۸	۱۱۲	۱۴۴	فراوانی	۱- دیدن گربه سیاه در صبح بدیمن است.
۱۰۰	۳/۹	۶/۵	۲۲/۹	۲۹/۲	۳۷/۵	درصد	
۳۸۴	۳۲	۸۵	۵۹	۱۱۴	۹۴	فراوانی	۲- زیاد خندیدن باعث گریه و ناراحتی می شود.
۱۰۰	۸/۳	۲۲/۱	۱۵/۴	۲۹/۷	۲۴/۵	درصد	
۳۸۳	۳۱	۹۴	۱۰۳	۸۷	۶۸	فراوانی	۳- اگر شخصی خواب ببیند که دندانش افتاده، یکی از اقوامش خواهد مرد.
۱۰۰	۸/۱	۲۴/۵	۲۶/۹	۲۲/۷	۱۷/۸	درصد	
۳۸۴	۱۵	۴۷	۹۰	۱۲۳	۱۰۹	فراوانی	۴- اگر در سطح فنجان، تفاله چای شناور بماند نشانه ای از آمدن یک غریبه است.
۱۰۰	۳/۹	۱۲/۲	۲۳/۴	۳۲	۲۸/۴	درصد	
۳۸۴	۱۰	۲۸	۱۰۹	۱۳۳	۱۰۴	فراوانی	۵- بلند شدن از خواب از سمت چپ یا به پشت باعث بدخلی در آنروز می شود.
۱۰۰	۲/۶	۷/۳	۲۸/۴	۳۴/۶	۲۷/۱	درصد	
۳۸۳	۹	۳۸	۸۷	۱۲۹	۱۲۰	فراوانی	۶- اگر کف دست راست بخارد پولی نصیبتان می شود.
۱۰۰	۲/۳	۹/۹	۲۲/۷	۳۳/۷	۳۱/۳	درصد	
۳۸۴	۱۳	۳۳	۹۱	۱۲۲	۱۲۵	فراوانی	۷- دیدن کلاغ زاغی نشانه ای از غم و اندوه است.
۱۰۰	۳/۴	۸/۶	۲۳/۷	۳۱/۸	۳۲/۶	درصد	
۳۸۴	۵	۱۸	۹۲	۱۴۲	۱۲۷	فراوانی	۸- اگر کف دست چپتان بخارد پولی از دست می دهید.
۱۰۰	۱/۳	۴/۷	۲۴/۰	۳۷/۰	۳۳/۱	درصد	
۳۸۴	۱۳	۳۳	۶۶	۱۲۷	۱۴۵	فراوانی	۹- بعضی از روزها مانند ۱۳ فروردین نحس است و نباید در این روز کار مهمی انجام داد.
۱۰۰	۳/۴	۸/۶	۱۷/۲	۳۳/۱	۳۷/۸	درصد	
۳۸۴	۱۷	۸۷	۷۳	۹۱	۱۱۶	فراوانی	۱۰- افتادن قند در جای باعث آمدن میهمان می شود.
۱۰۰	۴/۴	۲۲/۷	۱۹	۲۳/۷	۳۰/۲	درصد	
۳۸۳	۸	۳۳	۸۷	۱۲۱	۱۳۳	فراوانی	۱۱- وصل کردن سنجاق به لباس برای محافظت از جن زدگی مفید است.
۱۰۰	۲/۱	۸/۶	۲۲/۸	۳۱/۷	۳۴/۸	درصد	
۳۸۴	۲۷	۱۲۳	۱۱۷	۶۴	۵۳	فراوانی	۱۲- اگر شخص فوت شده در خواب چیزی به شما بدهد طلب خیرات از شما دارد.
۱۰۰	۷	۳۲	۳۰/۵	۱۶/۷	۱۳/۸	درصد	
۳۸۴	۱۹	۱۱۹	۹۱	۸۷	۶۸	فراوانی	۱۳- زدن به تخته باعث دفع شورچشمی می شود.
۱۰۰	۴/۹	۳۱	۲۳/۷	۲۲/۷	۱۷/۷	درصد	
۳۸۳	۹	۴۷	۱۱۶	۱۰۹	۱۰۱	فراوانی	۱۴- گره زدن سبزه برای برآورده شدن آرزوها مؤثر است.
۱۰۰	۲/۴	۱۲/۳	۳۰/۴	۲۸/۵	۲۶/۴	درصد	
۳۸۳	۱۰	۵۱	۹۴	۱۱۷	۱۱۱	فراوانی	۱۵- گیر کردن چیزی در گلو، نشانه آمدن مهمان یا آوردن سوغاتی است.
۱۰۰	۲/۶	۱۳/۳	۲۴/۵	۳۰/۵	۲۹	درصد	
۳۸۳	۲۶	۷۰	۱۰۳	۹۰	۹۴	فراوانی	۱۶- اویزان کردن مهره مار برای افزایش مهر و محبت، مفید می باشد.
۱۰۰	۶/۸	۱۸/۳	۲۶/۹	۲۳/۵	۲۴/۵	درصد	
۳۸۴	۱۳	۴۶	۹۶	۱۱۷	۱۱۲	فراوانی	۱۷- به هم زدن قیچی برای آدم شگون ندارد و باعث دعوا می شود.
۱۰۰	۳/۴	۱۲	۲۵	۳۰/۵	۲۹/۲	درصد	
۳۸۴	۸	۲۷	۱۰۶	۱۱۷	۱۲۶	فراوانی	۱۸- گرفتن چاقو به طرف کسی، باعث کم شدن عمر شخص می شود.
۱۰۰	۲/۱	۷	۲۷/۶	۳۰/۵	۳۲/۸	درصد	
۳۸۴	۴۸	۱۴۳	۶۹	۶۷	۵۷	فراوانی	۱۹- صبر کردن پس از عطسه برای رفع خطر احتمالی مفید است.
۱۰۰	۱۲/۵	۳۷/۲	۱۸	۱۷/۴	۱۴/۸	درصد	
۳۸۴	۱۹	۵۶	۸۹	۱۱۱	۱۰۹	فراوانی	۲۰- گرفتن ناخن انگشتان دست و پا در شب، بدیمن است.
۱۰۰	۴/۹	۱۴/۶	۲۳/۲	۲۸/۹	۲۸/۴	درصد	
۳۸۴	۱۸	۴۵	۹۴	۱۱۹	۱۰۸	فراوانی	۲۱- اگر کسی به ته دیگ علاقه داشته باشد، در شب عروسیش باران می بارد.
۱۰۰	۴/۷	۱۱/۷	۲۴/۵	۳۱	۲۸/۱	درصد	
۳۸۳	۲۵	۸۳	۹۲	۸۵	۹۸	فراوانی	۲۲- وقتی مردی سر سفره غذا برسد، مادرزنش دوستش دارد.
۱۰۰	۶/۵	۲۱/۷	۲۴	۲۲/۲	۲۵/۶	درصد	

جدول بالا میزان خرافه باوری پاسخگویان را با توجه به ۲۲ گویه مورد مطالعه قرار داده است. یافته های جدول نشان می دهد بیشترین میزان موافقت و گرایش پاسخگویان در میان باورهای خرافی مطرح شده با فراوانی ۱۲/۵ و برابر با ۴۸ نفر به گویه «صبر کردن پس از عطسه برای رفع خطر احتمالی مفید است.» می باشد، دیگر باور پراعتقاد پاسخگویان، گویه «زیاد خندیدن باعث گریه و ناراحتی می شود.» که با فراوانی ۳۲ نفر و ۸/۳ درصد رتبه دوم گرایش را به خود اختصاص داده است. بدین معنی که ۳۲ نفر از پاسخگویان با گویه مطرح شده کاملاً موافق بوده اند. همچنین کمترین فراوانی در میان پاسخگویان مربوط به گویه « اگر کف دست چپتان بخارد پولی از دست می دهید.» می باشد که فراوانی ۱/۳ درصد برابر با ۵ نفر را به خود اختصاص داده است.

فرضیه شماره ۱. بین قومیت و خرافات رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۴. آنالیز واریانس جهت بررسی ارتباط خرافات با قومیت

خرافات و قومیت	مجموع میانگین ها	درجه آزادی	مربع میانگین	F آماره	درجه معناداری
واریانس بین گروهی	۴۷۴۹/۰۳۷	۵	۹۴۹/۸۰۷	۲/۰۶۰	۰/۲۷۰
واریانس درون گروهی	۱۷۰۱۴۶/۴۶۷	۳۶۹	۴۶۱/۱۰۲		
جمع	۱۷۴۸۹۵/۵۰۴	۳۷۴			

آزمون آنالیز واریانس تفاوت میانگین های گرایش به باورهای خرافی بر اساس قومیت نشان می دهد که میانگین گرایش به خرافات در واریانس بین گروهی ۴۷۴۹/۰۳ و در واریانس درون گروهی ۱۷۰۱۴۶/۴۶ می باشد که در رابطه برابر با آزمون معنی دار نمی باشد، بنابراین در سطح ۵٪ می توان گفت که علی رغم وجود تفاوتی بین میانگین گرایش به باورهای خرافی در بین قومیت های مختلف، این تفاوت به گونه ای نیست که بتوان آن را معنی دار فرض نمود. بنابراین خرافات بر اساس قومیت تفاوت معنادار ندارد.

فرضیه شماره ۲. بین محل تولد (شهر/روستا) و گرایش به خرافات رابطه معنادار وجود دارد.

جدول شماره ۵. T-Test برای مقایسه میانگین خرافات در بین متولدین شهر و روستا

محل تولد	تعداد	میانگین	انحراف استاندارد	میانگین خطای انحراف
شهر	۲۶۳	۷۳/۲۳۱۹	۲۲/۰۷۱۹۵	۱/۳۶۱۰۲
روستا	۱۱۰	۶۸/۴۸۱۸	۲۰/۳۹۵۹۶	۱/۹۴۴۶۸

نتایج آزمون T-Test نشان می دهد که میانگین خرافات در بین متولدین شهر و روستا تفاوت دارد. میانگین خرافات در بین متولدین شهر ۷۳/۲۳ و میانگین خرافات در بین متولدین روستا ۶۸/۴۸ است.

جدول شماره ۶. T-Test برای معناداری تفاوت میانگین خرافات در بین متولدین شهر و روستا

آزمون T برای برابری میانگین ها						آزمون لون برای برابری واریانس		F	Sig	T	df	Sig	Mean Difference	Std. Error Deference	۹۵٪ Confidence Interval of the Difference		فرض برابری واریانس ها	فرض نابرابری واریانس ها	خرافات								
Upper	Lower	۹/۵۷۱۳۹	-۰/۰۷۱۱۵	۲/۴۵۱۸۵	۴/۷۵۰۱۲	۰/۰۵۳	۳۷۱								۱/۹۳۷	۰/۴۳۴				۰/۶۱۳	۹/۴۲۸۰۹	۰/۰۷۲۱۵	۲/۳۷۳۶۳	۴/۷۵۰۱۲	۰/۰۴۷	۲۱۹/۹۷۴	۲/۰۰۱

از آنجا که درجه معناداری آزمون لون برابر ۰/۴۳۴ است لذا فرض برابری واریانس ها پذیرفته نمی گردد. لذا از سطر دوم جدول زیر استفاده می گردد. همانطور که در جدول زیر نیز مشاهده می گردد به دلیل درجه معناداری که برابر با ۰/۰۴۷ است، لذا فرض تفاوت در برابری میانگین خرافات بین متولدین شهر و روستا پذیرفته می شود. بنابراین، این فرض پذیرفته می گردد که خرافات بر اساس محل تولد (شهر/روستا) تفاوت معنادار دارد.

فرضیه شماره ۳. بین سن و خرافه گرایی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۷. همبستگی بین سن و خرافات

سن و خرافات	
۰/۰۶۸	همبستگی پیرسون
۰/۱۹۲	درجه معناداری
۳۷۴	تعداد

همانگونه که در جدول شماره ۶ مشاهده می شود بین سن و خرافات، همبستگی برابر با ۰/۰۶۸ وجود دارد. از آنجا که درجه معناداری برابر با ۰/۱۹۲ است، لذا رابطه معناداری بین سن و خرافات وجود ندارد. بنابراین فرض مطرح شده رد می شود.

فرضیه شماره ۴. بین استفاده از وسایل ارتباط جمعی و خرافه گرایی رابطه وجود دارد.

جدول شماره ۸. خرافات و استفاده از وسایل ارتباط جمعی

تلوویزیون		مجلات علمی		اینترنت		روزنامه		رادیو		استفاده از
میانگین	تعداد	میانگین	تعداد	میانگین	تعداد	میانگین	تعداد	میانگین	تعداد	
۷۱/۷۸	۳۰۹	۶۷/۳۳	۵۳	۶۳/۸۹	۱۴۹	۶۸/۱۴	۵۵	۶۶/۶۰	۴۰	بلی
۷۱/۷۷	۶۶	۷۲/۵۱	۳۲۲	۷۶/۹۸	۲۲۶	۷۴/۴۰	۳۲۰	۷۲/۴۰	۳۳۵	خبر
	۳۷۵		۳۸۴		۳۷۵		۳۷۵		۳۷۵	جمع
۰/۹۹۶		۰/۱۲۵		۰/۰۰۰		۰/۲۱۳		۰/۰۸۲		درجه معناداری
رابطه ندارد		رابطه ندارد		رابطه دارد		رابطه ندارد		رابطه ندارد		نتیجه آزمون

یافته های جدول نشان دهنده این است که بین خرافات با استفاده از رادیو، روزنامه، استفاده از مجلات علمی و تلویزیون رابطه معنادار وجود ندارد. اما افرادی که از اینترنت استفاده می کنند، بطور معناداری گرایش کمتری به خرافات دارند. بر اساس آزمون مقایسه میانگین ها (T-Test) و درجه معناداری این آزمون برای استفاده از اینترنت این فرض در سطح معناداری ۹۹ درصد ثابت می گردد.

فرضیه شماره ۵. بین پایگاه شغلی و خرافات

جدول شماره ۹. همبستگی بین پایگاه شغلی و خرافات

خرافات و پایگاه شغلی	
۰/۲۱۹	همبستگی پیرسون
۰/۰۱۳	درجه معناداری
۱۲۹	تعداد

همانطور که در جدول بالا مشاهده می شود بین پایگاه شغلی پاسخگویان و خرافه گرایی همبستگی برابر با ۰/۲۱۹ وجود دارد. با توجه به درجه معناداری ۰/۰۱۳. می توان اذعان داشت که رابطه معناداری بین پایگاه شغلی افراد و گرایش به خرافات در میان آنها وجود دارد، بنابراین فرض مطرح شده در سطح معناداری ۹۹٪ پذیرفته می گردد.

نتیجه‌گیری

آنچه از فحوای آمارها و ارقام تحقیق حاصل می‌آید، نشان دهنده این واقعیت است که علیرغم شیوع گسترده عقاید و باورهای طراحی آگاهی از عقاید و باورهای خرافی درصد نفوذ آن به عنوان یک باور در افراد بسیار پایین است. میانگین گرایش به خرافات در بین شهروندان گچسارانی در سطح متوسطی رو به پایینی قرار دارد. به عبارتی، اگر چه کم و بیش درصدی از نمونه مورد مطالعه به هر کدام از خرافات معرفی شده گرایش داشتند و در باورها و رفتارهای آنان جای خاصی داشته است، اما در مجموع، اگر میزان گرایش به خرافات را در یک پیوستار نشان دهیم، میزان گرایش به خرافات نمونه مورد مطالعه روی این پیوستار، کمتر از متوسط است. اگر چه این وضعیت ظاهراً مطلوب است، ولی متأسفانه از آنجایی که تحقیق مشابهی در این زمینه انجام نشده است، نمی‌توان به طور دقیق این وضعیت را مطلوب یا نامطلوب ارزیابی کرد. امید است در سال‌های آینده تحقیقات مشابهی انجام شود و روند گرایش به خرافات به صورت مطلوب تری مورد بررسی و مقایسه قرار گیرد.

پیشنهادهای پژوهش

متناسب با نتایج کسب شده پیشنهادهایی به شرح زیر ارائه می‌شود:

- ۱- شناساندن و آگاهی بخشی به عامه مردم در خصوص مفاهیمی نظیر سرنوشت و تقدیر در حوزه معارف دینی و فلسفی برای جلوگیری از تداخل این مفاهیم با برداشت‌های غلط و عامیانه، از طریق آموزش همگانی در وسایل ارتباط جمعی نوشتاری، دیداری و شنیداری؛
- ۲- نقش رسانه‌های جمعی و مطبوعات به ویژه تلویزیون، به عنوان رسانه‌ای که بیشترین مخاطب را دارد، در مبارزه با خرافات بسیار حائز اهمیت است. ساختن فیلم‌ها و طنزهایی در این زمینه می‌تواند بسیار کارگشا باشد. برنامه ریزان، نویسندگان و دیگر دست‌اندرکاران وسایل ارتباط جمعی به ویژه صدا و سیما و مطبوعات می‌توانند با ارائه برنامه‌ها، مقالات، میزگردها و ... بسیاری از خرافات را به چالش کشیده و مردم را نسبت به آثار منفی این گونه افکار آشنا سازند؛
- ۳- چاپ و تکثیر کتاب‌ها و بروشورهای رایگان و ارزان قیمت از طرف وزارت ارشاد یکی دیگر از راه‌حل‌ها در زمینه مبارزه با خرافات است. این ارگان می‌تواند با انتشار مطالبی در مورد انواع خرافات موجود در جامعه و بیان آثار و نتایج مخرب آن در زندگی روزمره انسان‌ها، همه اقشار جامعه به خصوص قشر پایین را با استفاده از این بروشورها آگاه سازد؛
- ۴- انجام مطالعات طولی برای بررسی و مقایسه میزان گرایش به خرافات؛
- ۵- اجرای طرح‌های پژوهشی مرتبط با خرافات با نگاه آسیب‌شناختی و تأکید بر جنبه‌های کاربردی.

منابع

- [۱] آرون، ر (۱۳۸۰) مراحل اساسی اندیشه جامعه‌شناسی، ترجمه باقر پرهام، تهران. سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- [۲] ازکیا، م (۱۳۷۷) جامعه‌شناسی توسعه. تهران. نشر کلمه.
- [۳] اینگلهارت، ر (۱۳۷۳) تحولات فرهنگی در جوامع پیشرفته صنعتی. تهران. انتشارات کویر.
- [۴] بدار، ل (۱۳۸۰) روانشناسی اجتماعی، ترجمه حمزه گنجی، تهران. ساوالان.
- [۵] جاهودا، گ (۱۳۷۱) روان‌شناسی خرافات، ترجمه محمدنقی براهنی، تهران: انتشارات البرز. چاپ سوم.
- [۶] جهاننگلو، ر (۱۳۸۰) تفاوت و تساهل، تهران: نشر مرکز.

- [۷] حرم پناهی، ر (۱۳۸۱) خرافات، باورهای عامیانه و بهداشت روان. حدیث زندگی. شماره ۹.
- [۸] خاشعی، ح (۱۳۸۸) زمینه های روان شناسی خرافات، نشریه زائر، شماره ۷۹.
- [۹] درودی، م (۱۳۸۹) خرافات و کارکردهای آن. تهران. پژوهشنامه تحقیقات استراتژیک.
- [۱۰] دستار، ا (۱۳۸۰) روان شناسی خرافات. فصلنامه اصلاح و تربیت. سال چهارم. شماره ۲۸. صص ۲۶-۲۹.
- [۱۱] دهخدا، ع ا (۱۳۷۳) لغتنامه، انتشارات دانشگاه تهران.
- [۱۲] صالحی امیری، ر (۱۳۸۷) خرافه گرایی. پژوهشنامه ۲۳. تهران. پژوهشکده تحقیقات استراتژیک.
- [۱۳] صدیقی نژاد، ر (۱۳۸۳) خرافات چیست، (مجموعه مقالات) کردستان، نشر گلمهر.
- [۱۴] صفایی، ص و همکاران (۱۳۸۸) بررسی عوامل جامعه شناختی مرتبط با خرافات. فصلنامه مطالعات اجتماعی، تهران. صص ۱۵۵-۱۸۲.
- [۱۵] فروغی، ع. عسکری مقدم، ر (۱۳۸۸) بررسی میزان گرایش به خرافات در بین شهروندان تهرانی. فصلنامه راهبرد. سال هجدهم. شماره ۵۳. صص ۱۶۱-۱۹۱.
- [۱۶] فضایی، ی (۱۳۷۷) جامعه شناسی اوهام و خرافات. چیستا. شماره ۶ و ۷.
- [۱۷] وکیلی، ه (۱۳۸۵) خرافه پردازی، خاستگاه و نقد آن. فصلنامه کتاب نقد. تهران. شماره ۴۰.
- [۱۸] هانتینگتون، س (۱۳۷۰) سامان سیاسی در جوامع دستخوش دگرگونی، ترجمه محسن ثلاثی، تهران نشر نی.

[۱۹] Inkeles, A & Smith, D. H. *Becoming Modern: Individual Change in Six Developing Countries*. Cambridge, Mass: Harvard University Press, 1971.

[20] Inkeles, A. Making men modern. *American Journal of Sociology* No 97, 1977.